

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ АКАДЕМІЧНОЇ НАУКОВОЇ ПЕРІОДИКИ

Чому питання вивчення стану та аналізу проблем української наукової періодики актуальне? Україна проголосила шлях до євроінтеграції. І це, на думку багатьох громадян України, єдине правильне рішення. Але це «шлях», і його необхідно достойно пройти, у т. ч. і в науковій сфері.

Адже з європейським простором слід інтегруватися на рівні знань і всебічної міжвідомчої та міжінституційної співпраці з широкого кола питань науки, культури, інновацій та інформатизації. Знову таки, це легко сказати — інтегруватися. Але, як показує практика, в умовах, що склалися в нашій державі, це не просто здійснити.

Причин тут багато, я зверну вашу увагу на одну з них, на мою думку, найголовнішу. За часів СРСР здебільшого у суспільстві не було культу власності та багатства, а з його розпадом основним кредо більшості людей стало "збагачення" у широкому розумінні цього слова будь-якою ціною, незважаючи на те, що сьогодні у передових країнах світу на передній край стрімко виступають нематеріальні цінності.

Йдеться не тільки про фінансове "збагачення", але й про фальшиві звання, дисертації, рецензії, премії тощо. Духовні та моральні цінності, професійна етика й вимогливість до якості кінцевого результату в нашій державі відходять на другий план, на жаль, до певної міри і у науковій сфері.

Чому питання важливе? Друковані чи електронні періодичні видання є необхідним елементом розвитку науки і технологій, засобом здійснення комунікації між ученими. І надзвичайно важливо, щоб це був добротний елемент комунікації, який передбачав би якісний відбір публікацій, слугував би своєрідним фільтром для псевдонаукових статей тощо.

Чому питання непросте? По-перше, як відомо, у світі та і в Україні з кожним роком зростає кількість періодичних наукових видань і відповідно — кількість наукових статей у цих виданнях. У передових країнах світу одночасно зростають вимоги до наукової

періодики, особливо до тої її частини, що належить всесвітньо відомим видавництвам та інституціям. Ті з нас, хто публікувався у таких відомих міжнародних журналах, знають, якого рівня рецензії вони отримують на свої подані до друку статті.

В Україні у багатьох випадках, зокрема у т. зв. «неакадемічних» наукових виданнях, відсутні ефективні заходи рецензування та відбору статей до друку. Чому так? Бо у нас часто пишуть статті, тому що метою публікації стає ... сам факт публікації, а не її наукова цінність.

По-друге, і у світі й у нас ще остаточно не встановлено, що означає слово "ефективність" наукових періодичних видань. Є певні зрушення у встановленні наукометричних показників, їх популяризації, але й зростає число критичних відгуків на такі наукометричні показники.

Здається, здоровий глузд підказує, що наукометричний показник повинен бути одним із параметрів оцінювання того чи іншого наукового видання. Інші параметри мають враховувати специфіку конкретних галузей науки, наукову складову видання, його роль у розвитку суспільної думки, тощо. За набором таких параметрів було б доцільно визначити інтегровану оцінку якості видання.

У зв'язку з відсутністю таких інтегрованих оцінок кожна держава намагається запровадити свої специфічні підходи до оцінювання якості видання. В Україні склалася практика формування переліку наукових фахових видань, складеного за наукометричними та формальними ознаками. Формальні вимоги – відповідність державним видавничим стандартам та виконання законодавства у частині доставляння обов'язкового контрольного примірника – можна і не оцінювати. А наукометричні ознаки, як ми зазначали вище, ще не є остаточно визначеними у світі і не знайшли належного розповсюдження в Україні.

Наведу аргументи на користь відмови від формування переліку наукових фахових видань. В Україні зараз набагато простіше створити нове видання й ініціювати його включення до переліку фахових, ніж навчити молодих науковців належним чином представляти результати власних досліджень. Адже часто "наукові фахові" видання створюються лише тому, що в установі є багато здобувачів наукових ступенів, а для захисту слід опублікувати належну кількість статей: науковці перейняті задоволенням одних формальних вимог (до фахового видання) задля задоволення інших (необхідна для захисту кількість публікацій). Таким чином, публікація виникає не тоді, коли є, що повідомити, а тоді, коли науковець реалізує власні амбіції. Публікація перестає бути однією з завершальних ланок наукової роботи і засобом комунікації, перетворюючись на спосіб одержання звання, посади, більшої платні тощо. Отже, на це непросте питання поки що відповіді немає.

Статистика наукової періодики НАН України. На сьогодні установами Національної академії наук України здійснюється випуск близько трьохсот назв періодичних видань — журналів, збірників наукових праць, альманахів, часописів тощо (рис. 1).

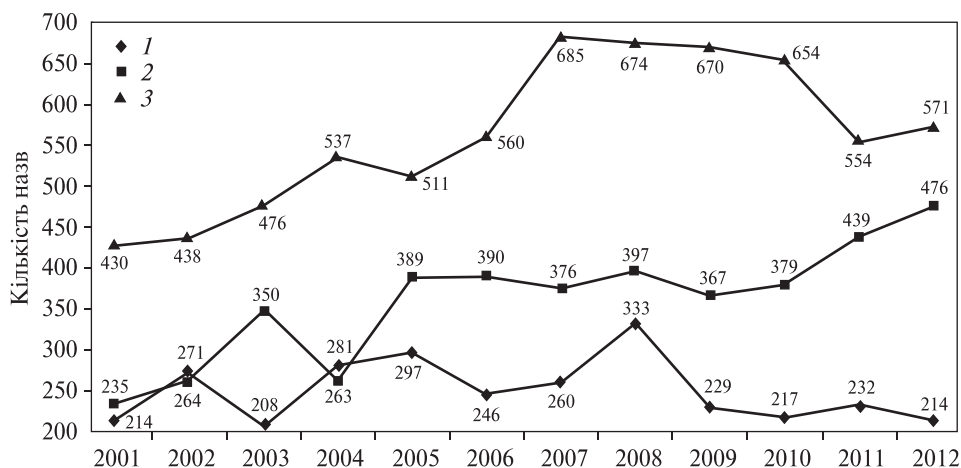

Рис. 1. Розподіл наукових академічних видань за видами по роках: 1 – збірники наукових праць, 2 – учбова, довідкова, науково-популярна література, 3 – наукові монографії

Із цих видань 87 журналів та 42 збірники наукових праць започатковані за участі Національної академії наук України як юридичної особи. Лише входження НАН України до складу співзасновників надає виданню право вважатись академічним виданням, брати участь у Програмі підтримки журналів НАН України, і, найголовніше, бути виданим під грифом Академії.

Решта видань (близько 150) – це періодичні видання установ НАН України. Вони не можуть виходити під грифом НАН України та не включені до переліку, затвердженого відповідною постановою Президії. Головного редактора та склад співзасновників у таких виданнях затверджує установа-засновник. Серед них є потужні видання, які мають високий рейтинг у науковому середовищі, видаються або перекладаються англійською мовою, входять до зарубіжних наукометричних баз даних, мають, відповідно, певні індекси цитування.

Серед 87 журналів НАН України чотири належать до загальноакадемічних. Решта журналів – до установ відділень НАН України: 44 відносяться до Секції фізико-технічних і математичних наук, 23 до Секції хімічних і біологічних наук та 15 до Секції суспільних і гуманітарних наук. Найменше таких журналів (1) має Відділення математики, найбільше (11) – Відділення фізики і астрономії, решта відділень – від 5 до 9. Також НАН України є засновником науково-популярного журналу "Світогляд" і співзасновником чотирьох реферативних журналів – тематичних серій "Українського реферативного журналу "Джерело".

Більшість журналів НАН України започаткована ще за радянських часів, від 1991 року започатковано 35 видань (рис. 2).

Загалом зарубіжні видавці перекладають і видають англійською мовою 21 журнал НАН України, два з яких – "Український біохімічний журнал"

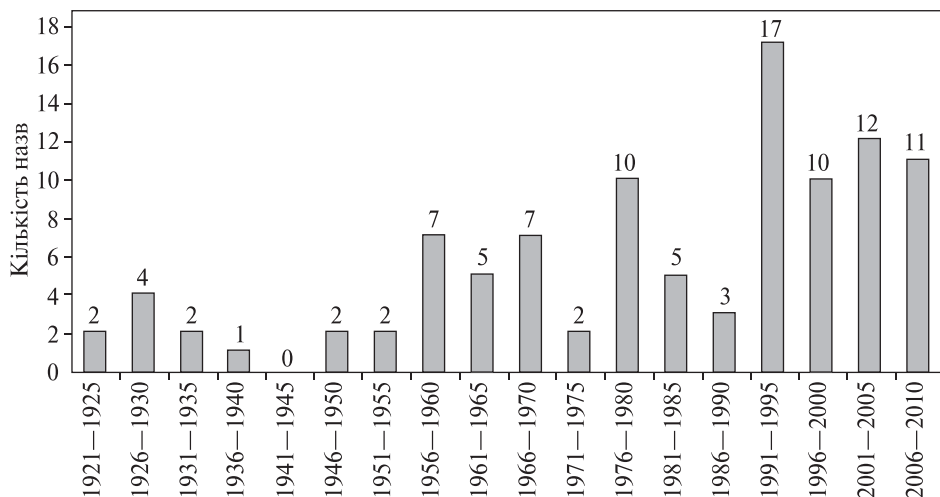

Рис. 2. Розподіл журналів НАН України по роках заснування

Таблиця 1. Англомовні журнали НАН України та установ НАН України

Видавець	Назва журналу
<i>Журнали, які перевидуються за кордоном</i>	
Springer	Український математичний журнал / Ukrainian Mathematical Journal
	Кибернетика и системный анализ / Cybernetics and Systems Analysis
	Прикладная механика / International Applied Mechanics
	Проблемы прочности / Strength of Materials
	Морской гидрофизический журнал / Physical Oceanography
	Фізико-хімічна механіка матеріалів / Materials Science
	Теоретическая и экспериментальная химия / Theoretical and Experimental Chemistry
	Химия и технология воды / Journal of Water Chemistry and Technology
	Нейрофизиология / Neurophysiology
	Цитология и генетика / Cytology and Genetics
Begell house inc. publishers	Проблемы управления и информатики / Journal of Automation and Information Sciences
	Радиофизика и радиоастрономия / Radio Physics and Radio Astronomy
	Радиофізика і електроніка / Telecommunication and Radio Engineering
	Альгология / International Journal on Algae
	Гідробіологічний журнал / Hydrobiological Journal

Продовження табл. 1

Видавець	Назва журналу
Pleiades Publishing, Inc.	Кинематика и физика небесных тел / Kinematics and Physics of Celestial Bodies Сверхтвердые материалы / Journal of Superhard Materials
VERSITA	Вестник зоологии (електронна версія)
Elsevier	Український біохімічний журнал (електронна версія)
Американський інститут фізики	Физика низких температур / Journal of Low Temperature Physics
Cambridge International Science Publishing	Техническая диагностика и неразрушающий контроль / Technical Diagnostics and Non-Destructive Testing
<i>Журнали, які видають англійською мовою в Україні наукові установи НАН України</i>	
Інститут фізики напівпровідників ім. В.Є. Лашкарьова	Semiconductor Physics, Quantum Electronics & Optoelectronics
Фізико-технічний інститут низьких температур ім. Б.І. Веркіна	Журнал математической физики, анализа, геометрии (Journal of Mathematical Physics, Analysis, Geometry)
Інститут теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова	Український фізичний журнал (Ukrainian Journal of Physics)
Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона	Автоматическая сварка (The Paton Welding Journal) Современная электрометаллургия (Advances in Electrometallurgy) Термоелектрика (Journal of Thermoelectricity)
ДНУ "НТК "Інститут монокристалів"	Functional Materials
Інститут молекулярної біології і генетики	Biopolymers and Cell
Інститут експериментальної патології, онкології і радіобіології ім. Р.Є. Кавецького	Experimental oncology
Інститут проблем кріобіології і кріомедицини	Проблемы криобиологии и криомедицины (Problems of Cryobiology and Cryomedicine – паралельно двома мовами)

та "Вестник зоологии" – в англomовному варіанті виходять в електронному вигляді.

Більшість з цих журналів видає *Springer* (10), інші – *Elsevier*, *Begell House*, *Pleiades Publ.*, окремі наукові установи. Дев'ять наукових академічних журналів видають в Україні англійською мовою самі установи НАН України. Деякі з цих журналів мають тільки англomовну версію, інші виходять паралельно українською та англійською мовами (табл. 1).

Переколивим є й такий факт – серед 19 наукових українських журналів, для яких обраховується імпакт-фактор, 18 видає Національна академія наук України та її установи (за даними представників *Thomson Reuters*, інформація станом на травень 2011 р.). Ще для трьох журналів цей індекс зараз тільки обраховується (вони включені до *Master Journal List*). Приємно відзначити, що серед цих видань і загальноакадемічний журнал "Доповіді Національної академії наук України".

База даних (БД) *Scopus* індексує багато академічних журналів – близько 40. Щоправда, частина з них індексується не як журнали НАН України, а як журнали закордонних видавців – з позаминулого року *Scopus* припинив індексування національних версій періодичних видань за наявності англomовного перевидання.

Таблиця 2. Розподіл закордонних статей НАН України по Секціях НАН України

Рік	Секція фізико-технічних і математичних наук	Секція хіміко-біологічних наук	Секція суспільних і гуманітарних наук	Сума
1995	6490	2414	3183	12087
1996	6259	2325	4210	12794
1997	6910	2469	4289	13668
1998	7629	2886	3736	14251
1999	7904	2998	4023	14925
2000	8362	2832	4088	15282
2001	8940	3356	5339	17635
2002	9908	3522	6024	19454
2003	9731	3717	5912	19360
2004	11302	3951	6340	21593
2005	11676	4297	7632	23605
2006	11483	4444	7998	23925
2007	10948	4062	7994	23004
2008	11596	4523	9636	25755
2009	11870	4634	9012	25516
2010	11367	4794	9348	25509
2011	11363	4252	9232	24847
2012	11227	4403	9087	24717
Сума	174965	65879	117083	357927

Кількарічний моніторинг стану представлення періодичних видань НАН України у мережі Інтернет, виконаний Науково-видавничою радою НАН України, дозволив виділити чотири основні його способи: візитна сторінка, картотека публікацій по роках, повні тексти усіх статей по роках, англomовні версії періодичних академічних видань, що продукують і розміщують у мережі Інтернет закордонні видавці з метою продажу електронних публікацій.

Аналіз і узагальнення одержаних відомостей показують позитивну динаміку представлення журналів НАН України у мережі на сайтах різних видавців. Проте наявна інформація дуже різна, і немає єдиного уніфікованого для всіх журналів НАН України способу представлення видання в електронному просторі. Це питання потребує подальшого вивчення (детальніше це питання висвітлено у статті ученого секретаря НВР НАН України Ю.В. Діденко "Динаміка відображення української академічної періодики в електронному просторі (за результатами продовжуваних моніторингових досліджень)" у цьому збірнику).

Дотичною до теми мого виступу щодо наукової періодики є питання випуску статей та книг українськими науковцями за кордоном. Якщо розглядати показники випуску видавничої продукції за кордоном як міру результативності, актуальності й затребуваності досліджень українських науковців, є очевидним, що організація зарубіжних публікацій повинна становити предмет особливої уваги Академії.

У систематизованому й узагальненому вигляді статистичні відомості щодо випуску видавничої продукції академічними установами щороку представлені у звіті про діяльність Академії, а деякі аспекти видавничої діяльності й характерні риси наукової літератури описані в окремих публікаціях.

Зазначимо також, що протягом досліджуваного періоду збільшення кількості назв видавничої продукції, випущеної за кордоном, відбувалось за рахунок видавців з країн далекого зарубіжжя, а не СНД (чи інших країн пострадянського простору).

Дослідження динаміки закордонної видавничої продукції установ НАН України дає підстави стверджувати, що випуск книг та статей за кордоном до останнього часу не є предметом особливої постійної уваги науковців, не становить частину інформаційної політики й окремого напрямку роботи відділень і секцій НАН України.

Показники випуску окремими секціями НАН України статей за кордоном коливаються загалом незакономірно (табл. 2).

Фінансова підтримка наукової періодики. Програма підтримки журналів Національної академії наук України започаткована за ініціативою Науково-видавничої ради НАН України у 2004 р.

Мета Програми – сприяння у забезпеченні високого рейтингу вітчизняних публікацій у світі шляхом надання фінансової підтримки науковим і науково-популярним журналам НАН України для дотримання ними графіка

виходу у межах року і забезпечення високої якості редакційно-видавничого опрацювання та поліграфічного виконання. Пріоритет належить журналам, що перевидуються закордонними видавцями, журналам гуманітарного профілю, та журналам, спрямованим на висвітлення ролі фундаментальної науки у впровадженні інноваційних розробок в Україні. Перелік журналів, яким надається підтримка, щороку укладається Науково-видавничою радою НАН України на підставі клопотань установ-співзасновників журналів, а затверджується рішенням Президії НАН України як частина річного плану ВД "Академперіодика" НАН України.

Програма здійснюється у межах виконання державного замовлення Національної академії наук України на підготовку та випуск видавничої продукції. Вона є єдиною формою безпосередньої комплексної підтримки періодичних видань у НАН України. На сьогодні за Програмою підтримки журналів НАН України ВД "Академперіодика" випускає 28 періодичних видань, а це становить 170 номерів на рік (табл. 3).

У межах Програми ВД "Академперіодика" надає редакціям журналів методично-консультаційну допомогу і може здійснювати різні види робіт: від повного циклу дополіграфічної підготовки до тиражування та безоплатного розповсюдження тиражу.

Виконання програми дозволяє поповнювати новими періодичними науковими виданнями Фонд Міжнародного книгообміну Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, що дає змогу одержувати за них нові необхідні наукові видання з інших країн.

Підкреслю, що значну частину Програми складають журнали, що їх перевидують англійською мовою провідні зарубіжні видавці наукової літератури.

Таблиця 3. Наповнення Програми підтримки журналів НАН України (по роках)

Рік виконання Програми	Характеристика журнальної продукції			
	Кількість найменувань журналів, шт.	Кількість чисел журналів, прим.	Сукупний тираж, тис. прим.	Сукупний обсяг, обл.-вид. арк.
2005	21	116	39,14	1568,1
2006	18	95	18,56	1116,6
2007	17	110	25,31	1260,5
2008	18	111	24,87	1325,5
2009	21	124	28,57	1540,3
2010	23	140	25,44	1698,9
2011	24	141	25,44	1675,5
2012	24	139	25,11	1643,0
2013	28	170	27,07	2043,4

Для інтеграції в міжнародний науковий простір необхідно й опублікування робіт українських вчених за кордоном.

У багатьох державах вже функціонують спеціальні програми, направлені на створення видавничої продукції популярними світовими мовами, на публікацію наукових робіт за кордоном, на переклади актуальної наукової літератури національними мовами тощо. Одним із способів організації цієї роботи в Україні може бути стимулювання учених до зарубіжних публікацій, у тому числі і пряме фінансування друкованих праць.

"Наукова періодика: традиції та інновації". З метою організації обміну досвідом, обговорення наріжних видавничих питань та визначення шляхів їх вирішення ВД "Академперіодика" як базова організація НВР НАН України ініціював проведення у червні 2010 року першої загальноакадемічної науково-практичної конференції "Наукова періодика: традиції та інновації". Відтоді конференція проводиться щороку.

Усі матеріали конференцій представлені на порталі "Наукові публікації і видавнича діяльність" та опубліковані в окремих випусках книжкової академічної серії "Наука України у світовому інформаційному просторі".

Під час конференції працівники редакцій і редакційних колегій академічної періодики обговорюють питання, присвячені напрацюванням журналів у справах підвищення рейтингу, організації роботи з авторами й рецензентами, формування портфелів, створення власних веб-ресурсів та представлення на них інформації різними мовами, підготовці й розповсюдженню англomовних версій видань, питанням розповсюдження української наукової періодики у контексті формування єдиного інформаційного простору та виділення у ньому українського сегмента, представлення академічних журналів у різноманітних наукометричних і реферативних міжнародних базах даних.

Висновки та пропозиції. 1. Викладене вище дозволяє зробити висновок, що в Україні, особливо у "неакадемічному" секторі науки, наявні серйозні проблеми з власними науковими періодичними виданнями, зокрема щодо їхньої якості, відповідності міжнародним стандартам тощо.

На сьогодні українські науковці та установи продукують невинувато велику кількість періодичних наукових видань, що спричиняє погіршення загального рівня видань, рівня окремих публікацій та нівелює цінність наукової праці. Що в свою чергу впливає на визнання України як наукової держави. Ілюстрацією цього є надзвичайно низька кількість журналів з імпаکت-фактором, низька кількість статей українських науковців, щороку опублікованих у зарубіжних виданнях (виняток становлять хіба що природничі науки в НАН України). Найбільш гіпертрофованою є ситуація з виданнями у сфері економічних, соціополітичних і гуманітарних наук, у т. ч. і в НАН України, які часто носять описовий характер і, як правило, маловідомі за кордоном. Отже, українська наукова періодика, щоби стати дійсно фаховою, потребує змін на загальнодержавному, академічному, освітянському та інститутському рівнях. Давайте разом готувати та запроваджувати такі зміни.

2. Стратегічним завданням української науки повинно бути якісне та якнайширше представлення результатів вітчизняних наукових досліджень у сучасній формі, доступній світовій науковій спільноті, та у сучасних загальноновизнаних виданнях. Одним зі шляхів вирішення цього завдання можуть слугувати кроки, спрямовані на вмотивування, стимулювання вчених до зарубіжних публікацій, на активніше використання іноземних мов у процесі підготовки наукових публікацій, на надання організаційної та фінансової підтримки з боку держави та окремих відомств у здійсненні видань за кодексом, на зростання більш широкого представлення вітчизняної періодики у світових інформаційних базах даних тощо.

3. Актуальною залишається проблема опанування та повсюдного впровадження сучасних видавничих та інформаційних технологій, використання можливостей віртуальних інформаційних ресурсів, організація електронних видань та представлення в електронному вигляді наявної паперової видавничої продукції, а також створення належної законодавчої бази для найбільш ефективного впровадження цих заходів.